

12. Ларина Т.В. Вежливость как национально-специфическая категория // Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория / Научн. ред. И.А. Стернин. – Воронеж: "Истоки". – 2003. – Вып. 17. – С. 48-57.
13. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
14. Ніколенко І.В., Фролова І.Є. Лінгвістичний та перекладацький аспекти фразеологічних одиниць зі значенням конфлікту // In Statu Nascendi: зб. наук. ст. студентів. – Харків: Константа, 2006. – Вип. 7. – С. 140-144.
15. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты. – М.: "Языки русской культуры", 1996. – 288 с.
16. Гварджаладзе Н.С., Мchedlishvili Д.М. Английские пословицы и поговорки (на англ. языке). – М.: Высшая школа, 1971. – 77 с.
17. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. – Воронеж: АОЗТ "Полиграф", 2001. – 252 с.

ТЕОРІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ, МЕТОДИ

Р.С. Чорновол-Ткаченко

Тенденція сучасної лінгвістики до проведення комплексних досліджень зумовлює величезну зацікавленість до досліджень інтертекстуальності. Існуючи як універсальна текстова категорія та водночас основний принцип сучасної культури постмодернізму, інтертекстуальність при цьому все ще не отримала повного та несуперечного висвітлення у роботах лінгвістів. До недавнього часу численні дослідження, присвячені інтертекстуальності, проводилися, в основному, у річищі літературознавства (див., наприклад, [1- 8] та ін.) і філософії ([9-15] та ін.). Попри загальнофілологічний підхід, у цих роботах містяться справедливі положення про те, що інтертекстуальність є обов'язковою умовою існування тексту, котрий розглядається як система генерації смислу, що активується в ході його включення до вертикального контексту літературної традиції, жанрових конвенцій тощо. Дослідники відзначають, що текст існує остільки, оскільки він опосередкований читаючим суб'єктом та відкритий для взаємодій з іншими текстами; текст не є стабільним, а його смисл мало залежить від волі автора; текст поліфонічний, у ньому звучить нескінченна кількість голосів персонажів та авторів, кожен з яких презентує свій дискурс.

У сучасній лінгвістиці інтертекстуальність розуміють як текстову категорію [16] і досліджують переважно з погляду засобів її реалізації у конкретних текстах ([4, 17-25] та ін.). Як показує наведений огляд, дослідження інтертекстуальності як текстової категорії та окремих її проявів проводилися багатьма дослідниками. Втім, ступінь нерозробленості теорії інтертекстуальності такий, що окремі дослідники вважають необхідним спеціально виокремлювати теорію та категорію інтертекстуальності (див. [21]).

Таким чином, сучасна теорія інтертекстуальності інтегрує положення багатьох наук – лінгвістики, літературознавства, філософії, когнітології, герменевтики, текстології, культурології та ін. Проте, на цей момент можна стверджувати, що, незважаючи на негласне прийняття основних положень теорії інтертекстуальності, котрі, зокрема, є підставою для багатьох лінгвістичних досліджень, її статус у системі інших дисциплін залишається невизначеним. Вона гостро потребує визначення свого об'єкту, вивчення онтологічного статусу та передумов виникнення феномену інтертекстуальності, інвентаризації основних понять, формулювання цілей та завдань, розробки відповідних методик роботи з конкретним дослідницьким матеріалом.

Таким чином, **актуальність** цього дослідження обумовлена загальною тенденцією комплексних досліджень у лінгвістиці, які передбачають, зокрема, аналіз всієї тотальності зовнішніх і внутрішніх зв'язків художнього тексту та засобів їх реалізації у експліцитно інтертекстуальному процесі існування тексту. **Метою** статті

є спроба сформулювати основні положення лінгвістичної теорії інтертекстуальності, що і визначає її **наукову новизну**.

За своїм визначенням, теорія інтертекстуальності займається дослідженнями тексту та засобів вербалізації всіх його міжтекстових стосунків. У цьому сенсі інтереси теорії інтертекстуальності перетинаються з інтересами лінгвістики, зокрема, сучасної лінгвістики тексту та лінгвостилістики, оскільки саме лінгвістика визначила текст як один з пріоритетних об'єктів дослідження. Лінгвістична теорія інтертекстуальності дозволяє підсилити дослідницький потенціал традиційної лінгвістики тексту та вийти на новий, комплексний рівень досліджень, розглядаючи механізми та контекст виробництва та активного існування тексту у тісному зв'язку з людським фактором у мові, когнітивними та комунікативними процесами. Передумови для такої інтеграції теорії інтертекстуальності у корпус лінгвістичних дисциплін визначені ще в роботах М.М. Бахтіна, Ю.М. Тинянова, Р. Барта та ін.

Водночас, теорія інтертекстуальності повинна стати когнітивною, оскільки текст є засобом організації та репрезентації знань про світ, а ментальні сутності та процеси можуть бути опосередковані не тільки мовою, але й невербальними образами, а в основі мовних лежать когнітивні здатності. Тому, інтертекстуальні процеси спираються на когнітивну основу і є варіантом реалізації концептуальної картини світу завдяки, зокрема, складовим мовної картини світу. Основним недоліком існуючої теорії інтертекстуальності є той факт, що поза увагою лінгвістів залишаються механізми інтертекстуальних взаємодій, які мають когнітивне підґрунтя, та концепт тексту як форма існування прецедентного тексту у пам'яті комунікантів і підстава для інтертекстуальних взаємодій.

Таким чином, теорія інтертекстуальності має інтегрувати дослідження когнітивної лінгвістики як сучасної лінгвістичної дисципліни, яка активно розвивається, та загальної теорії тексту, що передбачає вивчення тексту як системи генерації смислів у процесі комунікації, складовою якого є процес інтертекстуальних взаємодій. Сучасна лінгвістична теорія інтертекстуальності має продовжити лінгвістичну традицію, закладену працями В. фон Гумбольдта, Ф. де Сосюра, О.О. Потебні, Л. Єльмслева, С. Сепіра, Н. Хомського, Ю.М. Лотмана, та збагатити її концепціями М. Мінського, Р. Барта, Ч. Филмора, Ж. Фоконьє, М. Тернера, С.О. Жаботинської та ін.

У цьому зв'язку предметом теорії інтертекстуальності повинна стати інтертекстуальність як текстоутворююча категорія та як механізм міжтекстових взаємодій у світлі проблеми сприйняття смислу. Теорія інтертекстуальності досліджує засоби створення та споживання текстів у їх нерозривному зв'язку з усіма текстами, що були створені раніше, та всіма текстами, які коли-небудь ще буде створено.

Основним положенням теорії інтертекстуальності можна вважати те, що завдяки своїй знаковій природі, будь-який текст перебуває у взаємозв'язку з усіма іншими текстами, і що ці міжтекстові зв'язки актуалізуються під час його сприйняття. Основними термінами теорії інтертекстуальності є "текст-приймач" – текст, який є топосом реалізації міжтекстових зв'язків; "прецедентний текст" – текст, на який робиться інтертекстуальне посилання; та "інтертекст" – конкретна реалізація посилання на прецедентний текст у тексті-приймачі.

Інтертекстуальність тексту обумовлена, по-перше, його знаковою природою та, звідси, існуванням у системі аналогічних знаків, і водночас його антиреференційністю. Останню слід розуміти у тому сенсі, що текст як позначення знаходиться у набагато тісніших відносинах з іншими позначеннями, ніж з відповідним позначеним, та створює навколо себе інтертекстуальний простір і існує як точка перетину багатьох міжтекстових зв'язків.

Текст, що розглядається як знак, більше не повинен вважатися контейнером ізольованого смислу, зараз це вузол потенційно нескінченної мережі міжтекстових відносин, системна відносна одиниця, для розуміння якої необхідно підключитися до

широкої мережі відносин подібності та відмінності, котра складає мовну синхронію. Конкретні тексти (*parole*) породжуються унаслідок низки виборів всередині системи віртуальних знаків (*langue*), яка розуміється як корпус прецедентних текстів та кодових систем.

Якщо розглядати текст як мовний знак, інтертекстуальність тексту можна розглядати як конотацію у широкому сенсі, що тлумачиться як семантична асоціація, як додатковий елемент смислу мовної одиниці, його додаткові семантичні або стилістичні відтінки, котрі накладаються на його основний смисл та втілюють різноманітні експресивно-емоційно-оціночні обертони та стилістично марковане ставлення комуніканта до дійсності в процесі вербалізації. Коли член мовленнєвої спільноти використовує слово або текст, вони набувають певної конотації – несуть на собі відбитки оцінки інших членів мовленнєвої спільноти, відлуння інших голосів, їх інтерпретації.

По-друге, інтертекстуальність тексту обумовлена його функціонуванням у якості одиниці комунікації. Залишаючись мовним знаком, текст є соціальним феноменом та набуває здатності реалізовувати свій інтертекстуальний потенціал тільки під час комунікації. Художній текст – це вербалізована репрезентація інтерпретацій світу (картин світу) всіх його персонажів, поданих через їхні неповторні дискурси, а також дискурс автора. Інтертекстуальність тексту реалізується не тільки завдяки його знакової природі, але й за рахунок інтерсуб'єктивності – виробництва смислу із взаємовідносин між аудиторією, текстом, іншими текстами та соціокультурними домінантами в різноманітних соціальних умовах та комунікативних ситуаціях.

Під час читання, різновиду процесу комунікації, всі тексти стають поліфонічними та реалізують свій інтертекстуальний потенціал. Текст набуває смислу через залучення читачів, носіїв індивідуально неповторних тезаурусів соціально значущих прецедентних текстів, до процесу виробництва смислу, в той час як автор зникає з тексту (звідси, відносини "автор / читач" асиметричні, і головна роль у читанні як у динамічному процесі виробництва смислу належить не авторові тексту, а читачеві). При цьому текст розгортається заново та змінюється при кожному новому читанні. Таким чином, інтертекстуальний потенціал тексту реалізується в двох напрямках: вздовж вертикальної осі "текст / контекст" та горизонтальної осі "автор / адресант".

Категорія інтертекстуальності є обов'язковою для всіх текстів, а полем її реалізації стає текст, котрий складається з цитат та є результатом абсорбування та трансформації інших текстів, – місце досягнення багатьох смислів.

Процес сприйняття тексту передбачає співвіднесеність у свідомості реципієнта двох планів: плану тексту-приймача та плану прецедентного тексту. Успішність такого процесу залежить від компетентності читача – ступеня його володіння соціолектом, який, у даному випадку, розглядається як корпус прецедентних текстів і правил їх аранжування. Чим краще читач знайомий з релевантними прецедентними текстами, тим більше елементів семантики та лінгвостилістичної організації тексту-приймача буде сприйматися у зв'язку з аналогічними елементами цих прецедентних текстів і тим більш усвідомлено проходить процес сприйняття тексту читачем. Якщо компетентності читача недостатньо для розпізнання інтертексту і встановлення необхідного міжтекстового зв'язку, він може продовжити лінійне читання, вбачаючи в інтертексті фрагмент, який не відрізняється від інших фрагментів читаного тексту. Якщо компетентність читача забезпечує впізнавання інтертексту, читач сприймає його як парадигматичний елемент і реалізує необхідний міжтекстовий зв'язок.

Однак сприйняття тексту не обмежується формуванням у свідомості читача плану тексту-приймача і плану прецедентного тексту. В результаті сприйняття тексту, який реалізує категорію інтертекстуальності, читач вибудовує третій план – результат взаємодії перших двох, який характеризується неповторним смислом, відмінним від смислу першого і другого планів, і який залежить від особливостей індивідуального сприйняття.

Характер інтертекстуальних відношень, методологічна база і напрямок

досліджень інтертекстуальності великою мірою залежать від типу прецедентного тексту, який бере участь у міжтекстових взаємодіях. Прецедентні тексти можуть бути представлені 1) конкретними вербальними текстами, включаючи сам текст-приймач, його хронологічними попередниками і наступниками; 2) конкретними невербальними текстами, включаючи музичних і живописних хронологічних попередників і наступників тексту-приймача; 3) соціо-історичні і культурні феномени, включаючи історичні і культурні події, періоди й епохи, які пройшли певну когнітивну обробку, після котрої їх можна розглядати як текст; 4) кодові системи, включаючи кочівні сюжети, жанри, архетипи і мови. У цій роботі інтертекстуальність тлумачиться, насамперед, як контакт між текстами першого і другого типів, включаючи кодові системи, що дозволяє проводити вивчення категорії інтертекстуальності в рамках лінгвістики.

Інтертекстуальні взаємодії стають можливими завдяки семантичному та структурному ізоморфізму контактуючих текстів. Семантичний ізоморфізм, зокрема, заданий поняттям матриці тексту, запропонованим М. Ріффатерром, який застосовує його для позначення слова, фрази або речення, яке не обов'язково присутнє в тексті, але котре є ядром, на яке спирається семіотична система окремого тексту. Структурна цілісність тексту створюється шляхом трансформації такої матриці, і тільки за умови її розпізнання у процесі семіотичного читання реципієнт сприймає аномальні характеристики тексту адекватно, як структури, референтом яких є певний "інваріант" (спосіб трансформації усіма елементами тексту цієї матриці) [26, 19]. У такому ракурсі текст розглядається як певна глобальна єдність, яка включає в себе і глибинний, і поверхневий рівні.

Інтертекстуальні взаємодії реалізуються інтертекстом, переважно представленим різними типами алюзій і цитат, які становлять прецедентний текст за принципом метонімії і наділених, таким чином, рисами індексального знаку. Такий інтертекст і інтертекстуальність в цілому виконують у процесі комунікації розпізнавальну, ігрову і смислороджувальну функції.

Співвіднесення понять матриці тексту, актуального тексту і системи його міжтекстових зв'язків дозволяє визначити три можливі іпостасі тексту як структурно-комунікативної одиниці і, відповідно, три вектори його дослідження. Виділення й аналіз матриці тексту проводиться в рамках літературознавства; дослідженням актуальної структури тексту традиційно займається лінгвістика тексту; структура міжтекстових зв'язків, умови міжтекстових контактів і засоби їх (насамперед вербальної) реалізації повинні стати об'єктом дослідження теорії інтертекстуальності.

Мета теорії інтертекстуальності полягає у вивченні механізму реалізації міжтекстових зв'язків на когнітивному і мовному рівнях як наслідку, з одного боку, концептуальної природи організації і збереження знань текстів і про тексти, а з іншого, їх актуалізації в процесі створення дискурсу. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити ряд завдань, спільних для лінгвістики й когнітивної науки в цілому: 1) визначити спосіб і структури збереження прецедентних текстів в індивідуальній і колективній свідомості, тобто їх ментальні репрезентації, проаналізувати їх організації і побудувати їх типологію; 2) виділити умови й механізми формування таких ментальних репрезентацій прецедентних текстів, пов'язані з процесами селекції, категоризації і концептуалізації, враховуючи аксіологічний чинник; 3) визначити умови, когнітивні механізми й моделі взаємодії ментальних репрезентацій прецедентних текстів у процесі інтертекстуальних відношень і побудувати типологію таких взаємодій; 4) вивчити можливі типи інтертексту як засобу вербалізації інтертекстуальних взаємодій; 5) проаналізувати умови інтеграції інтертексту в текст-приймач з точки зору когнітивної лінгвістики й лінгвістики тексту; 6) прослідкувати умови й механізми трансформації концептів прецедентних текстів у процесі інтертекстуальних взаємодій; 7) розробити методику лінгвістичного інтертекстуального аналізу, який спирається "на мовні факти і

лінгвістичні методи, котра давала би когнітивну і культурологічну інформацію, яка розкриває різні сторони втілених у мові концептів" [27, 17] (див., також [28, 29, 20; 30]).

Для вирішення завдань, пов'язаних з дослідженням ментальних репрезентації прецедентних текстів, тобто їх способу існування у свідомості члена певної лінгвокультурної спільноти, логічно використовувати метод концептуального моделювання, який передбачає, шляхом аналізу мовного матеріалу вивчення концептуальної структури прецедентних текстів (див., напр. [27, 96-159]). Так само безумовно релевантність мають методи, які застосовуються при психолінгвістичних дослідженнях, зокрема, метод асоціацій (див., напр., [31; 32]). Для аналізу відповідних вербалізаторів інтертекстуальних відносин доцільно застосувати процедуру традиційного лінгвостилістичного аналізу, тим більше, що окремі типи інтертексту, напр., алюзія, можуть розглядатися також як експресивний засіб (див., напр., [33, 115; 25; 34, 186]). Через нескінченно великий обсяг корпусу досліджуваного матеріалу, формування корпусу прикладів і верифікацію отриманих результатів слід проводити з використанням відповідних методик статистичної обробки даних.

Проведений огляд основних положень теорії інтертекстуальності в контексті сучасної лінгвістики показав їх суттєву еkleктичність, яку можна пояснити тим, що теорія інтертекстуальності все ще перебуває у процесі становлення. Основною проблемою теорії інтертекстуальності є відсутність опису механізмів реалізації інтертекстуальних відношень на когнітивному рівні і типології їх вербалізаторів, основоположного для будь-якого структурно-семантичного дослідження, що й необхідно розглядати в якості основного завдання лінгвістичної теорії інтертекстуальності та *перспектив* для її подальшого розвитку. Таким чином, теорія інтертекстуальності покликана стати місцем контакту між лінгвостилістикою як традиційною лінгвістичною дисципліною, яка досягла суттєвих результатів у процесі вивчення тексту і когнітивною лінгвістикою, яка висуває нові вимоги до вивчення семантики й засобів її передачі. Такий методологічний зсув став можливим завдяки новому рівню розуміння взаємозв'язків між мисленням, мовою і мовною діяльністю людини, когнітивними і комунікаційними процесами, що дозволило значно розширити експланаторний потенціал лінгвістики як сучасної наукової дисципліни.

SUMMARY

The theory of intertextuality is supposed to perform the function of a connector between linguostylistics as a traditional linguistic science which has achieved valuable results in the frames of textual studies and cognitive linguistics which formulates new requirements for studies of semantic and means of its representation. This methodological shift results from new understanding of interconnection between cognition, language and human speech activity, cognitive and communication processes, which enabled expansion of explanatory potential of linguistics as a modern science.

Thus, the relevance of the given research is caused by the general tendency of combined researches in linguistics which foresee analysis of the whole body of external and internal connections of a text of fiction and means of their realization in the explicitly intertextual process of functioning of the text. The aim of the paper is an attempt to define basic regulation for the linguistic theory of intertextuality, which preconditions scientific novelty the paper.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Художественная литература, 1972. – 470 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
3. Липовецкий М.Н. Русский постмодернизм. (Очерки исторической поэтики): Монография / Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 1997. – 317 с.
4. Смирнов И.П. Порождение интертекста (Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б.Л. Пастернака) // Wiener Slawistischer Almanach. – 1985. – Sonderband 17. – 206 p.
5. Тынянов Ю.Н. Достоевский и Гоголь (к теории пародии) // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – С. 198-226.
6. Тынянов Ю.Н. О пародии // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – С. 284-310.
7. Genette G. Palimpsests: literature in the second degree / Transl. Newman Ch., Doubinsky C. – Lincoln, London: University of Nebraska Press, 1997.

8. Genette G. Paratexts: thresholds of interpretation / Transl. Lewin J.E., intro. Macksey R. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
9. Барт Р. S / Z. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 231 с.
10. Деррида Ж.. О грамматологии. – М.: Ad Marginem, 2000. – 511 с.
11. Деррида Ж.. Письмо и различие. – СПб.: Академический проект, 2000. – 428 с.
12. Субботин М.М. Теория и практика нелинейного письма // Вопросы философии. – 1993. – №3. – С. 36-45.
13. Ямпольский М.Б. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф. – М.: Культура, 1993. – 464 с.
14. Benjamin W. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction // Illuminations: essays and reflections / Ed. Arendt H. – New York: Schocken Books, 1968.
15. Foucault M. Language, Counter-Memory, Practice: selected essays and interviews. – Ithaca: Cornell University Press, 1977.
16. Beaugrande R. de. Text and Sentence in Discourse Planning // Text vs. Sentence: Basic Questions of Text Linguistics. – Vol. III. – Hamburg: Buske, 1979.
17. Абрамова О.Ю. Алюзия у ліриці: функціональний аспект (на матеріалі поетичних текстів Й.О. Бродського, О.С. Кушнера): Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський держ. ун-т. – Одеса, 1994. – 15 с.
18. Бабенко Л.Г. Художественный текст как феномен культуры: категория интертекстуальности // Языки и транснациональные проблемы: материалы I Международной научной конференции 22-24 апреля 2004 г.– Москва, Тамбов, 2004. – Т. I. – С. 370-376.
19. Золян С.Т. О семантике поэтической цитаты // Проблемы структурной лингвистики 1985-1987. – М.: Наука. – 1989. – С. 152-165.
20. Нефёдова Е.Д. Особенности лингвостилистической организации текста британской литературной сказки. Дис...канд. филол. наук: 10.02.04. – Харьков, 2001. – 215 с.
21. Рязькова В.В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX-XX століть): Автореф. дис...канд. філол. наук: 10.02.04 / Харківський нац. ун-т. ім. В.Н. Каразіна – Харків, 2004. – 20 с.
22. Супрун А.Е. Текстовые реминисценции как языковое явление // Вопросы языкознания. – 1995. – №6. – С. 17-29.
23. Тютенко А.А. Структура и функции аллюзии в прессе Германии, Австрии, Швейцарии. Дисс...канд. филол. наук: 10.02.04. – Харьков, 1999. – 205 с.
24. Фатеева Н.А. Интертекстуальность и ее функции в художественном дискурсе // Изв. АН СССР. Сер. лит. и язык. – 1997. – Т. 56, №5. – С. 12-21.
25. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или интертекст в мире текстов. – М.: Агар, 2000. – 280 с.
26. Riffaterre M. Semiotics of Poetry. – Bloomington: Indiana University Press, 1978.
27. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2003. – 192 с.
28. Еремеева Н.Ф. Концептуальное пространство английской народной сказки: Дисс... канд. филол. наук: 10.02.04.—Черкассы, 1997. – 193 с.
29. Крюков А.Н. Фоновые знания и языковая коммуникация // Этнопсихоллингвистика / под. ред. Ю. А. Сорокина. – М.: Наука, 1988. – С. 19-34.
30. Chomsky N. Language and Problems of Knowledge. – Cambridge: MIT Press, 1988.
31. Лурия А.Р. Язык и сознание. – М.: МГУ, 1979. – 320 с.
32. Мурзин О.Н., Штерн А.С. Текст и его восприятие. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 172 с.
33. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. – М.: АСТ, Астрель, 2000. – 224 с.
34. Galperin I.R. Stylistics. – Moscow, 1971.

СТАТУС ЧИТАТЕЛЯ КАК СУБЪЕКТА КОММУНИКАЦИИ

Г.В. Чуланова

Статья посвящена категории читателя – партиципанта коммуникативной ситуации во вторичных малых текстах. Исследование категории читателя проводится с антропоцентрических позиций. В статье рассматриваются этапы эволюции релевантных метазнаков, а также статус читателя в интеракции актантов. Идентифицируются типы читателей.

Читатель, как субъект коммуникации, исследовался не только многими науками, но и с разных позиций. Дихотомия отношений читателя и автора составляет значительную часть истории литературы. На протяжении многих столетий право текста и право его автора казались неприкасаемыми. Проблема читателя занимала